

УДК 81'23

СИНТАКСИЧНІ ТЕРМІНИ У ДОРОбКУ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ СИНТАКСИЧНИХ ТЕОРІЙ

Ірина Матушчак

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
катедра українознавства
вул. Шимзерів, 3 а, 79010, Львів, Україна
тел.: 097 853 83 96
ел. пошта: imatushchak@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4533-7868>

Розглянуто науковий пошук В. Сімовича у царині синтаксису на початку ХХ ст., а саме йдеться про спроби вченого до вироблення синтаксичної теорії крізь призму її спеціальних понять. Зафіксовано роздуми науковця про відбір термінів синтаксису з огляду на комунікативний підхід речень, їхніх складових. У статті йдеться про класифікацію термінів із синтаксису, а саме за змістом і формою, а також відповідно до їхніх типів у складі речення. За змістом автор праці виокремлює: *оповідні речення; запитові або питання, запитове речення; приказові речення; бажальні речення; викликове речення; притакливі речення, речення оповідне притакливе; заперечні речення, оповідні заперечні речення; приказове притакливе речення*. За формою розрізняються: *посидичне речення, або просте і речення зложене, зложене речення*.

Виявлено різновиди головних членів речення у синтаксисі у “Практичній граматиці української мови” (Раштат, 1918 рік). А саме постали об’єктом у дослідженні такі різновиди головних членів речення : *присудкове ім’я, зложений присудок, присудок (стягнений), підмет граматичний, логічний підмет*. Подано перелік термінів-назв другорядних членів речення. У «Практичній граматиці української мови» В. Сімовича є три додатки: *справжній, або властивий предмет, дальший предмет, внутрішній предмет*. Цікавим є той факт, що дальший і внутрішній предмет зафіксовано лише у першому виданні граматики. Відповідно прикметниковий додаток відповідає сучасному йому терміну означення, а обставина інтерпретується як прислівникові додатки.

Інтерпретація теорії з синтаксису, його найменувань за концепцією В. Сімовича входить у лоно сучасних синтаксичних теорій. Зафіксовано, що представлені синтаксичні терміни є у наукових теоріях науковців-сучасників. Цей факт свідчить про вагомість наукових засад із синтаксису, а також термінів із синтаксису, що їх розробляв В. Сімович на початку ХХ ст.

Ключові слова: синтаксис початку ХХ ст., синтаксичні терміноодиниці, Василь Сімович, комунікативний підхід у синтаксисі.

DOI:

Постановка проблеми. Підхід до вивчення синтаксичних найменувань у науці розпочинається із розуміння теорії цих понять у синтаксисі. Тому, статус синтаксичного терміна у граматикичних працях на початку ХХ ст. привертає увагу сучасного науковця і надалі. Активними діячами у галузі мовознавства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер (1893 рік, 1914 рік), П. Залозний (1906 рік), Г. Шерстюк (1907 рік), В. Коцовський, І. Огоновський (1912 рік), І. Нечуй-Левицький (1913 рік, 1914 рік), Є. Тимченко (1917 рік), О. Курило (1918 рік) та В. Сімович (1918 рік, 1921 рік).

На сьогодні дві граматики, які уклав вчений В. Сімович – “Практичну граматику української мови” (Раштат, 1918 рік) та “Граматику української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці” (Ляйпціг, 1921 рік) – відносимо до історичної термінографії. Автор праць стверджував, що “українська мова *самостійна*, що має свої *окремі закони*, зовсім не такі, як у російській мові, граматику уложено так, що легко покласти в думці побіч себе явища в обох мовах і поробити з того відповідні висновки” [5 : 7]. З огляду на думки вченого впливає те, що теорії із синтаксису у

цих граматиках претендують на визнання їх як фундаментальних на початку ХХ ст. *Актуальність* дослідження полягає в аналізі синтаксичних найменувань у першому виданні граматики Василя Сімовича крізь призму сучасних синтаксичних теорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксичні терміни постають об'єктом наукових досліджень у мовознавчих студіях. Ю. Чернобров проаналізувала погляди науковців на синтаксичну термінологію, яку вчені опрацювали за період з ХХ ст. – до ХХІ ст. (А. Загнітко, І. Огієнко, Н. Москаленко, В. Захарчин, О. Медведь, Н. Гуйванюк) (Київ, 2013 рік) [6]. О. Кульбабська комплексно представила концептуальний підхід І. Огієнка у інтерпретаціях низки вчених, а також вказала на вагомість положень вченого у його працях (Чернівці, 2017 рік) [3 : 149].

Виокремлення раніше не з'ясованих частин загальної проблеми. Доробок В. Сімовича завжди був у полі зору науковців початку ХХ ст., а також і ХХІ ст. Знаємо, що на львівський період перебування вченого припадає його інтелектуальне та наукове спілкування з Ю. Шевельовим, який прислухався до порад свого вчителя. Сучасні мовознавці мають можливість поглинути у науковий дух доби. Проте досягнути синтаксичні терміни в аспекті сучасних синтаксичних теорій жодних спроб не виявлено.

Про стан мовознавчої термінології, а саме синтаксичної, у лоні розділу граматики синтаксис писали Ю. Чернобров [6], О. Кульбабська [3].

Зокрема, Ю. Чернобров розглянула синтаксичні терміноодиниці в українському історичному термінознавстві. Вчена вважає, що “першочерговим завданням історичного термінознавства, є вивчення історії тих системних відношень, які формуються в процесі розвитку спеціальної лексики, і лише потім – історії окремих термінів” [6 : 122]. Наголошено, що граматична праця В. Сімовича вже у ХХ ст. віддзеркалює почасти впорядковану системність, яка увиразнюється у розгалуженій структурності її граматичних понять.

О. Кульбабська представила цікавий і сучасний погляд на граматичні явища з синтаксису в І. Огієнка у статті “Лексикографічний портрет “Цариці мовознавчих наук” у синтаксичних студіях Івана Огієнка” (2017 рік) [3]. Заявлена мета авторки статті – оформити дослідницький паспорт базових термінів синтаксису [3 : 149] – свідчить про те, що опрацювання синтаксичних найменувань наприкінці ХІХ – ХХ ст. містять концептуальну аргументацію до називання терміноодиниць із синтаксису.

На нашу думку, предметним є те, що ідеї про лексикографічну історіографію виникають все частіше, бо ж опираються на основоположні твердження із синтаксису, його мовознавчих понять, що сягають кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Формулювання цілей статті. Цілі статті – 1) проаналізувати терміни із синтаксису щодо форми і змісту речень у “Практичній граматиці української мови” В. Сімовича; 2) вказати на граматичну інтерпретацію синтаксису В. Сімовичем у ракурсі сучасних синтаксичних теорій.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. термін у синтаксисі не був новизною, оскільки перші вчення про синтаксис простягаються у часі. В. Сімович у “Практичній граматиці української мови” виокремлює цілий розділ граматики, що йменується “Речення”. У ньому йдеться про ‘складню’ та її структурні елементи. За В. Сімовичем терміноодиниця “складня” пояснюється: “як складати слова, щоб із них виходили зрозумілі речення, цього вчить окрема наука, що так і зветься **складнею**, із грецька синтаксою” [5 : 271].

У цій статті не прагнемо до детального аналізу всього розділу синтаксису практичної граматики, але вдамося до роздумів над її окремими структурними ком-

понентами. Розуміємо, що “системна презентація будь-якої термінології неможлива без опису історії формування та розвитку, осмислення відповідності термінів української мовної основи, встановлення ролі тих чи тих наукових шкіл у випрацюванні й кодифікації термінології” [6 : 122].

Спільними зусиллями слухачів раштатського табору у друкарні “Союзу визволення України” вийшла у світ продумана і добре опрацьована “Практична граматики української мови” В. Сімовича (Раштат, 1918 рік). Посвята навчальної книжки – учасникам курсів української мови в таборах полонених Українців: у Фрайштадті (Австрія), в Зальцведелі, у Вецлярі, в Раштаті та в Ганновер, Міндені (всі в Німеччині). (Притримуємося тодішнього правопису). Ця праця містить статтю “До читача”, що слугує передмовою. У ній йдеться про те, як постала граматики В. Сімовича. Вчений вважає, що його авторська навчальна книжка не є *повною* граматикою нашої мови, тому називає її *ненауковою* [5]. За переконаннями В. Сімовича, “Практична граматики української мови” має практичний характер – з неї читач має вивчити українську мову, її граматику. У структурі навчальної книжки окреме місце займає “Увід”, який деталізує, роз’яснює граматичний уклад і його розуміння. Підкреслимо, що вже з перших позицій цієї рубрики науковий підхід до вивчення української мови в цілому простежується. На початку ХХ ст. читач чітко розмежовує приналежність української мови до східнослов’янської мовної сім’ї. Вчений також як і попередники-граматисти притримується думки про те, що українська мова розвинулася з наддніпрянських говірок. У вступній статті В. Сімович пояснює, звідки походить нове українське письменство, завдячуючи письменникам, їхній літературній діяльності. До питання правопису у граматиці вчений відноситься ретельно. Він рекомендує уживати правопис наукових установ, а саме: “Наукового Товариства ім. Шевченка” у Львові і “Українського Наукового Товариства” в Києві. Подальші роздуми вченого у вступі стосуються того, як можна вивчити граматику української мови. Їм присвячено багато уваги, бо вони мають суто практичний характер. Тому, праця містить три розділи: “Звуки”, “Слова” й “Речення”.

В. Сімович подає основні зведення з граматики у “Вступних увагах”, де йдеться про граматичні терміни із синтаксису, морфології і фонетичні терміни. За редакцією В. Сімовича цінними для теорії з фонетики, а конкретніше орфоєпії є таблиці “голосівок” ‘голосні звуки’ і “шелестівок” ‘приголосні звуки’.

На сьогодні розвиток лінгвістичної думки полягає у систематизації знань із синтаксису, його теорій, спеціальних найменувань, які започаткували наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., що напряду залежить від аналізу граматичного підходу – від змісту і форми.

На думку В. Сімовича, першочерговими у трактуванні синтаксису, його спеціальних найменувань є поділ речень щодо **змісту** – комунікативна ознака щодо сучасного погляду у синтаксисі. Прозора етимологія синтаксичних термінів в інтерпретації В. Сімовича заслуговує на пошану до зрілої концептуальної позиції вченого на початку ХХ ст. Автор практичної граматики виділяє: *оповідні речення* (с. 272); *запитові або питання* (с. 272), *запитове речення* (с. 317); *приказові речення* (с. 272); *бажальні речення* (с. 273); *викликове речення* (с. 336); *притакливі речення, речення оповідне притакливе* (с. 273); *заперечні речення, оповідні заперечні речення* (с. 273); *приказове притакливе речення* (с. 273) [5]. Їхнє класифікаційне розрізнення заслуговує на приналежність до вироблення реченневих типів комунікативного синтаксису.

Н. Магас вважає, що “у визначенні типології речень та їх структурних ком-

понентів дослідники звертаються до змістового наповнення синтаксичних одиниць, застосовуючи семантичний підхід до їх вивчення” [4 : 3].

Поділ речень за **формою** у “Практичній граматиці української мови” (Раштат, 1918 рік) В. Сімовича вміщує такі синтаксичні терміноодиниці: *поєдичне речення, або просте* (с. 273) і *речення зложене* (с. 274), *зложене речення* (с. 301). Про останній синтаксичний термін у граматиці В. Сімович пише: “таке речення зветь ся вже **зложеним**, бо на нього склало ся кілька думок” [5 : 274].

Розрізнення синтаксичних найменувань за змістом і формою у В. Сімовича свідчить про утвердження авторської синтаксичної теорії, що на початку ХХ ст. лише перебувало у творчому науковому пошуці між науковцями цієї доби. На початку ХХ ст. у синтаксисі, як розділі граматики, В. Сімович синтаксичний термін “*частини речення*” кодифікує у “*частини речення*”; “*головні частини речення*” (с. 275). Вчений розрізняє такі синтаксичні терміни: *присудок* (с. 275), *підмет* (с. 275), *предмет* (с. 275), *прислівникові додатки* (с. 276), *прикметниковий додаток* (с. 276).

У граматиці вченого різновиди головних членів речення класифікуються, як: *присудкове імня* (с. 278), *зложений присудок* (с. 279), *присудок (стягнений)* (с. 296), *підмет граматичний* (с. 280), *льоґічний підмет* (с. 280).

Додатків у першому виданні граматики В. Сімовича є три: *справжній, або властивий предмет* (с. 283), *дальший предмет* (с. 384), *внутрішній предмет* (с. 349). Цікавим є той факт, що дальший і внутрішній предмет зафіксовано лише у “Практичній граматиці української мови”. Відповідно прикметниковий додаток відповідає сучасному йому терміну означення, а обставина інтерпретується як прислівникові додатки.

У науці побутує думка, що “дефініції другої половини ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. фіксують визначення другорядних членів речення, які висвітлюють лише значеннєві характеристики або лише формальні” [7 : 169].

Сучасні синтаксичні теорії розвинули А. Загнітко, С. Шабат-Савка, І. Дегтярьова та інші.

А. Загнітко вважає, що доцільною є характеристика основних напрямів дослідження синтаксису: *формальний синтаксис, контенсивний синтаксис, статичний описовий (синхронний) синтаксис, динамічний (функційний) синтаксис, історичний (діахронний) синтаксис, лексичний синтаксис* [2 : 370].

С. Шабат-Савка займалася проблематикою категорії комунікативної інтенції в українському дискурсі [8].

І. Дегтярьова цікаво проаналізувала стилістичний синтаксис у лоні прози [1].

Притримуємося думки, що наукову діяльність В. Сімовича у галузі синтаксису можна віднести до *історичного (діахронного) синтаксису* (за теоретичним висвітленням А. Загнітка), який “вивчає мову в діахронному аспекті” [2 : 370].

Висновки. Синтаксичні терміни, які впроваджував В. Сімович у “Практичній граматиці української мови” (Раштат, 1918 рік) засвідчили високий рівень кількісного складу у царині граматичної терміносистеми початку ХХ ст. У цей період вчений представив у мовознавстві цілісну граматичну працю, що не мала собі рівних. Вступні статті, у яких є різноаспектні роз’яснення, зацікавлювали тодішнього читача до того, щоб прочитати цю граматику. Обсяг граматики вміщував розлогі пояснення щодо граматики, коментарі послужили комплексним доповненням до ладу у граматиці. Зауваги (за В. Сімовичем) стали постулатами, що полягають у конкретному розумінні спеціального поняття крізь призму наукового тексту. Терміни були із фонетики, морфоло-

гії та синтаксису. У статті проаналізували синтаксичні терміни. Чимало цих термінів розрізняються за змістом: *оповідні речення; запитові або питання, запитове речення; приказові речення; бажальні речення; викликове речення; притакливі речення, речення оповідне притакливе; заперечні речення, оповідні заперечні речення; приказове притакливе речення*, і формою: *поєдичне речення, або просте і речення зложене, зложене речення*. З термінів впливає добра мислетворчість автора, його концептуальний підхід до утвердження цих терміноодиниць у мовознавстві.

Сприйняття і розуміння синтаксичних термінів у вченого представлено на вищому рівні, аніж у контексті доби, бо синтаксис постає як цілісний розділ із персоналізованою концепцією. Добрим виявом В. Сімовича у “Практичний граматиці української мови” є прикладний аналіз у розділі “Речення”, бо вчений дбав про означеність мовних явищ синтаксису в цілому.

Очевидним є той факт, що у статті опрацьовано класифікації спеціальних найменувань речень та частин речення практичної граматики В. Сімовича. Тому, граматична інтерпретація синтаксису, що її утверджував вчений заслуговує на її визнання у ХХІ ст., по-перше, для зіставлення терміноодиниць у процесі вироблення термінів із синтаксису, по-друге, бо представляє значимий доробок науковця у часі його доби. Вкраплення синтаксичних термінів, що є у доробку В. Сімовича, у сучасні синтаксичні теорії свідчить про справжню українську граматичну традицію. Вважаємо, що у дослідженні синтаксису з огляду на сучасні тенденції різних синтаксичних напрямків слід враховувати приналежність до чіткості у розборі синтаксичних одиниць, що сприяє конкретній розмежованості типів значеннєвих похідних синтаксису. Тому, найважливішим теоретичним означенням розробленої теорії із синтаксису та його термінів у доробку В. Сімовича є *історичний (діахронний) синтаксис*. У ХХІ ст. опрацювання такого типу синтаксису належить А. Загнітку.

Список використаної літератури

1. Дегтярьова І. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 27–38.
2. Загнітко А. Теорія граматики і тексту : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2014. 480 с.
3. Кульбабська О. Лексикографічний портрет “Цариці мовознавчих наук” у синтаксичних студіях Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2017. XIV. С. 144–151.
4. Магас Н. М. Семантика та структурні типи речень з ментальними предикатами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2010. 21 с.
5. Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат : Укр. рух, 1918. 367 с.
6. Чернобров Ю. А. Синтаксичний термін як об’єкт дослідження в українському історичному термінознавстві. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(1). С.122–128.
7. Чернобров Ю. Історія термінів на позначення другорядних членів речення в українському мовознавстві. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2016. № 33. С.162–174.
8. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія]. Чернівці : “Букрек”, 2014. 412 с.

References

1. Dehtiarova I. Stylistychnyi syntaksys ukrainskoi postmodernistskoi prozy. *Ukrainska mova*. 2009. № 3. S. 27–38.

2. Zahnitko A. Teoriia hramatyky i tekstu : monohrafiia. Donetsk : DonNU, 2014. 480 s.
3. Kulbabska O. Leksykohrafichniy portret “Tsarytsi movoznavchykh nauk” u syntaksychnykh studiiakh Ivana Ohiiienka. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita*. 2017. XIV. S. 144–151.
4. Mahas N. M. Semantyka ta strukturni typy rechen z mentalnymy predykatomy : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Ivano-Frankivsk, 2010. 21 s.
5. Simovych V. Praktychna hramatyka ukrainskoi movy. Rashtat : Ukr. rukh, 1918. 367 s.
6. Chernobrov Yu. A. Syntaksychnyi termin yak obiekt doslidzhennia v ukrainskomu istorychnomu terminoznavstvi. *Terminolohichniy visnyk*. 2013. Vyp. 2(1). S. 122–128.
7. Chernobrov Yu. Istoriia terminiv na poznachennia druhoriadnykh chleniv rechenia v ukrainskomu movoznavstvi. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. 2016. № 33. S.162–174.
8. Shabat-Savka S. Katehoriia komunikatyvnoi intensii v ukrainskii movi : [monohrafiia]. Chernivtsi : “Bukrek”, 2014. 412 s.

SYNTACTICAL TERMS IN THE WORKS OF VASYL SIMOVYCH THROUGH THE PRISM OF MODERN SYNTACTICAL THEORIES

Iryna Matushchak

*Lviv National Medical University named after Danylo Halytskyi
Department of Ukrainian Studies
Shymzeriv, 3 a, 79010, Lviv, Ukraine
phone: 0978538396
e-mail: imatushchak@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4533-7868>*

The scientific search of V. Simovych in the field of syntax at the beginning of the 20th century is considered, namely the scientist's attempts to develop a syntactic theory through the prism of its special concepts. The scientist's thoughts on the choice of syntax terms in view of the communicative approach of sentences and their components are fixed. The article deals with the classification of terms from syntax, namely by content and form, as well as according to their types in a sentence. According to the content, the author of the work singles out: *оповідні речення; запитові або питання, запитове речення; приказові речення; бажальні речення; викликове речення; притакливі речення, речення оповідне притакливе; заперечні речення, оповідні заперечні речення; приказове притакливе речення*. They differ in form: *посидичне речення, або просте і речення зложене, зложене речення*. Varieties of the main members of the sentence in the syntax of «Practical Grammar of the Ukrainian Language» (Rashtat, 1918) were revealed. Specifically, the following varieties of the main members of the sentence became the object of the study: *присудкове ім'я, зложений присудок, присудок (стягнений), підмет граматичний, логічний підмет*. A list of terms-names of secondary members of the sentence is provided. In V. Simovych's «Practical Grammar of the Ukrainian Language» there are three appendices: *справжній, або властивий предмет, дальший предмет, внутрішній предмет*. It is interesting that дальший і внутрішній предмет is fixed only in the first edition of the grammar. Accordingly, the прикметниковий додаток corresponds to its modern term of означення, and the обставина is interpreted as прислівникові додатки. The interpretation of the theory of syntax, its names according to the concept of V. Simovych is a part of modern syntactic theories. It is fixed that the presented syntactic terms are in the scientific theories of contemporary scientists. This fact testifies to the importance of the scientific principles of syntax, as well as the terms of syntax developed by V. Simovych at the beginning of the 20th century.

Key words: syntax of the beginning of the 20th century, syntactic term units, Vasyl Simovych, communicative approach in syntax.

*Стаття надійшла до редакції 28.04.2023
доопрацьована 06.05.2023
прийнята до друку 13.05.2023*